

РЕЦЕНЗІЇ. ОГЛЯДИ. АНОТАЦІЇ

ОБЕРЕЖНО: ФАЛЬШИВИЙ БАТУРИН

Яким був Батурин до жорстокого винищення 2 листопада 1708 р.? На це запитання намагаються дати правдиві відповіді археологи, історики, які ведуть пошук нових промовистих деталей з життя гетьманської столиці. У їхньому творчому доробку вже чотири збірники матеріалів конференцій, десятки журнальних статей, кілька студій.

Зрозуміло, поява книги-розвідки Володимира Свербигуза "Батурин. До генези українського самодержавства" (К., 2008. - 88с.) сприйнята передусім із неприхованим зацікавленням у колі дослідників колишньої гетьманської столиці. Тим паче, що автор відомий як архівний, музейний пошуковець. На це вказують, зокрема, його попередні роботи ("Старосвітське панство", 1999; у співавторстві з Р.Радишевським "Іван Мазепа в сарматсько-роксоланському вимірі високого бароко", 2006). Отже, нове видання - підсумок його недавніх архівних розшуків? Чи погляд на Батурин з урахуванням друкованих джерел, студій?

Як би там не було, сторінки книги В. Свербигуза переповнені сенсаціями: "Придворний гетьманський театр був доступний для батуринських міщан на свята, але, відповідно до тогочасних звичок, вхідний квиток коштував дорого" (с.53); "Іван Мазепа для військових потреб і полювання утримував Батуринський кінний завод" (с.55); "Гетьманські газети називалися "курантами" й були друкованими або рукописними, але не збереглися до наших днів" (с.30). Але... стоп! На основі якого документа автор веде мову про початкову українську пресу, якщо жодного примірника газети не збереглося?

З кожною наступною сторінкою кількість таких запитань від читання тексту розвідки зростає. Діяла Батуринська друкарня(с.79)? Але де ж її книги? "Придворний" (с.50) поет Стефан Яворський? Однак знаємо ж його як викладача Києво-Могилянського колегіуму, ігумена Микільського монастиря. Як він міг водночас бути "придворним" віршотворцем?

"1696 р. до Києво-Могилянської академії (тоді колегії) прибув батуринський архімандрит Гедеон Одорський, який прочитав студентам лекції" (с.41-42). Але він насправді у 1693-1697 рр. мешкав у Москві, потім повернувся до Києво-Печерської лаври. У 1701 р. його призначили ректором Києво-Могилянської академії. Лише у квітні 1704 р. Г.Одорський став архімандритом Крупицького Батуринського монастиря. За підтримку мазепинців він був відправлений у 1712 р. на заслання в Архангельськ.

"У столичному Батурині лише на гетьмана працювало кілька першокласних перукарських майстрів" (с.45), - зазначає В. Свербигуз, стверджуючи перед цим про те, що для І. Мазепи шили "батуринські модельєри" і у гетьманській столиці

було декілька "салонів мод" (с.42). Нічого собі! Допитливий читач, однак, знову не знайде у книзі жодного підтверджувального архівного документа. Звичайно, ми не маємо сумніву, що І. Мазепа користувався послугами цирульника, шевця, кравця. Але ж заявляти про батуринські "салони мод" - це фантазійний надмір.

Кожний дослідник має право на версії. І від того всяка студія виграє, оскільки моделювання колишньої дійсності сприяє або запереченню певних історичних істин, або, навпаки, допомагає у їх пошуку.

На жаль, В. Свербигуз, присвятивши свою студію "етикетній гетьманській культурі Батурина", дуже своєрідно визначив принцип свого дослідження: "Столиця Мазепи: інтелектуальні змагання в Сеймі, народні гуляння з феєрверками, англійські карети і колекція запорозьких гармат - це все, про що ми **здогадуємося** (підкреслення наше. - Авт.) з уцілілих архівів". Тобто автор, не утруднюючись пошуком у них незнаного нам, здогадується, що так могло бути! Тоді б у всіх розділах він повинен би у кожному абзаці, реченні вживати словосполучення "як на мою думку", "вірогідно", "як видається".

Та замість цього - купа дутих сенсацій. Скажімо, ось така: "До речі, в Україні висміювали московські звички... Носіння бороди вже давно вийшло з моди в Україні, проте було поширеним серед московських бояр" (с.47). Автор і не підозрює, що І. Мазепа та багато його наближених (зокрема генеральні старшини Л. Свічка, В. Дунін-Борковський) носили бороди. Гетьман поголився лише після поїздки в Москву в 1700 р. Російський резидент у Польщі інформував у 1700 р. московських урядовців:

"Изо Львова апреля 15-го числа по календарю польскому, будто из-за Днепра пришла ведомость к пану краковскому такая, что гетман Иван Степанович Мазепа, и полковники приехали назад из столицы московской... И то сказывают, что он Мазепа был во французском уборе, и будто по указу царского величества велел бороду себе оголить" (Станіславський В. До питання про зовнішність Івана Мазепи // Сіверянський літопис. - 2006. - №3. - С. 22.).

Далі надibuємо у книзі прямо на історичне "відкриття": "Генеральна військова канцелярія виконувала урядові функції та мала окремі підрозділи, наприклад, Генеральний військовий курінь (у сучасному розумінні - Службу Безпеки), Генеральний військовий суд" (с.23.24). Як відомо з джерел (!), Генеральний суд не був підрозділом Генеральної канцелярії. Генеральний суддя підпорядковувався гетьману, але не генеральному писарю! Старшинська ієрархія доби Гетьманщини добре відома зі студій сучасного історика Володимира Кривошеї, інших дослідників. Однак автор чомусь став винаходити недолугий велосипед...

"За гетьмана Івана Самойловича Іван Мазепа був одним із керівників Служби Безпеки, яка називалася Генеральним куренем", - читаємо у такому ж дусі (с.11).

Очевидно, посада ця настільки була таємною, що про неї міг лише "здогадатися" знову ж таки В. Свербигуз. "У Полтавській битві, за свідченням мемуариста Д. Крмана, Іван Мазепа поводив себе героїчно й повів у атаку українське і шведське війська", - зазначає автор (с.21). Де це написано у відомому джерелі, нам доводиться лише здогадуватися...

Автор В. Свербигуз у новій книзі, як і в попередніх, уперто називає щорічні старшинські з'їзди у гетьманській столиці "Батуринськими Сеймами" (с.24-25). Це все одно, що перейменувати нинішню Верховну Раду на Думу чи Конгрес. В офіційному ж діловодстві доби І. Мазепи поняття "сейм" не існувало. Зібрання старшин називалося "сеймом" лише у поетичній творчості польськомовних панегіристів.

Старшинський з'їзд був унікальним, суто українським явищем. Намагання В. Свербигуза "опольчити" реалії життя козацької України видаються просто некоректними. Дослідник при цьому стверджує, що в Гетьманщині діяли, окрім Сейму, "земські палати і помісні земські суди" (с.38). З якого часу В. Свербигуз переніс усе це у добу І. Мазепи, важко сказати. Так само, як і "Положення про проведення реформи в Україні та про заснування в ній урядів за прикладом

Великого князівства Литовського", яке, за словами автора, "надіслане наприкінці XVIII ст. до канцелярії польського короля" (с.25). Яким чином це могло відбутися? Батурин вирішив відкрито відокремитися від Москви? Чи у Варшаві на Сеймі мали затверджувати рішення "Батуринського Сейму"? Автор залишає подібні розмірковування на розсуд читачів.

А що значить, наприклад, ось таке речення - суцільний кросворд: "1708-1709 рр. гетьман знехтував думкою (?) царя та на нетривалий час унаслідок кількох успішних перемог над московським військом на Донщині (?) проголосив (?) юрисдикцію над Слобідською Україною" (с.14). Як відомо, мазепинці на Донщині з російською армією не воювали. Слобідські полки були безпосередньо підпорядковані царю, тому вони виконували завдання московського командування у кампанії 1709 р., атакуючи підрозділи шведсько-українського війська.

Важко зрозуміти й наступні рядки: "Проте успіхи союзницьких військ у Харкові (?) були нетривалими. З військових реляцій Карла XII відомо, що, незважаючи на успіхи під Харковом, Білгород так і не вдалося захопити, а з московських джерел дізнаємося про гучний судовий процес над харківським полковником Лаврентієм Шидловським, якого звинуватили (?) у зраді батьківщині. Поразка під Харковом(?) передувала полтавській поразці" (с.14 - 15). Насправді Л.Шидловський затверджений полковником Харківського полку 3 березня 1710 р. А ось його попередник бригадир Федір Шидловський через конфлікт з Олександром Меншиковим був звинувачений у грабунках в Польщі і 23 квітня 1711 р. (!!!) арештований.

Фантастичні пояснення подій 1708-1709 рр., дій гетьмана без жодного натяку сумніву розкидані по багатьох розділах книги. Виявляється, у Батурині був "пороховий склад", який "задовольняв потреби всієї (!) московської армії" (с.26). Зауважимо, що є література про артилерію Московії, виробництво у ній пороху. Як переконуємось, автор з нею не обізнаний.

"Здається правдоподібною думка про диверсію невідомого московського розвідника на пороховому складі, коли його охороняв прилуцький наказний полковник Ніс, - пише В. Свербигуз. - (...) Однак потужний вибух зруйнував не тільки фортечні мури, але й знищив військовий арсенал і частину міста, що дозволило московитам увірватися до української столиці" (с.26).

Знову ж таки про зраду І. Носа (був прикутий за наказом керівництва фортеці до гармати), призначення його після знищення Батурина прилуцьким полковником дослідниками на основі документів написані історичні нариси. Як не прикро, В. Свербигуз не тільки не ознайомився з ними, але й, по суті, виправдав старшину, приписавши йому "героїчну" смерть під час охорони порохового складу.

За висновком автора, "українське суспільство було розпусним" (с.48), через це він вважає, що "Іван Мазепа мав позашлюбних дітей, яких утримував, хоча вони жили під чужими іменами" (с.12). В. Свербигузу варто було б почитати опубліковані протоколи тогочасних судів (Пирятин, Полтава), які дуже жорстоко карали перелюбників. Це красномовно вказує на українські звичаї, які стояли на сторожі суспільної моралі. Тому окремі прояви розпусти і т.п. аж ніяк не визначали тенденцію народного життя.

Що ж до "позашлюбних дітей" І. Мазепи, то це спекулятивна нісенітниця, не підтверджена жодним документом. Таємниці, подробиці інтимного життя гетьмана залишилися разом з ним. Вдівець мав право одружитися вдруге, і його наміри в цьому плані відомі. Вони не викликають осуду, оскільки керманіч України діяв коректно, оглядаючись на православні канони.

... А втім, є у книзі "Батурин" і цікаві спостереження, і рідкісні ілюстрації.

Проте все це настільки розведено фантазіями автора, якимось вінегретом з явних вигадок, підтасовок, перекручень (щоб їх спростувати, либонь, треба писати удвічі більше дослідження!), що опублікована праця є, як на нашу думку, зухвалим викликом Істині, Правді. Вона не наближає нас до розуміння доби Батурина, а навпаки, віддаляє від нього.